

ОПОДАТКУВАННЯ ПРИРОСТУ РИНКОВОЇ ВАРТОСТІ КАПІТАЛУ: ЗАПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ¹

Зараз в Україні обговорюються питання реформування прибуткового податку з громадян, і відповідний законопроект чекає на своє ухвалення Верховною Радою України. Одне з низки питань, на які має дати відповідь процес цієї реформи – це оподаткування приросту ринкової вартості капіталу, тобто доходів, спричинених зростанням вартості капітальних активів. У більшості західних країн доходи від приросту ринкової вартості капіталу оподатковуються або як дохід, або у вигляді окремого податку на приріст ринкової вартості капіталу. Однак існує чимало питань у цій сфері, що викликають непорозуміння та потребують обговорення. Ця стаття має на меті дати відповіді на запитання, що найчастіше виникають у платників податків.

1. Що таке приріст ринкової вартості капіталу?

Приріст ринкової вартості капіталу – це подорожчання вартості активів. Коли йдеться про оподаткування, його, як правило, визначають як чисті надходження від продажу активів або прибуток від продажу інвестиції чи майна.

2. З активами яких типів пов'язаний приріст ринкової вартості капіталу?

Будь-які активи, що мають певну цінність, яка дозволяє використовувати їх для погашення боргів, зобов'язань і т.п., можуть породжувати приріст ринкової вартості капіталу. Приріст ринкової вартості капіталу може бути пов'язаний як з особистими, так і з корпоративними активами. В різних країнах джерела приросту ринкової вартості капіталу визначаються по-різному. Наприклад, у Польщі законодавством щодо прибуткового податку з громадян визначено, що потенційним джерелом приросту ринкової вартості капіталу є такі типи активів: нерухомість, майнові права, рухоме майно та цінні папери. Аналогічне законодавство Франції розрізняє приріст ринкової вартості капіталу, з одного боку, та корпоративні активи, цінні папери і нерухомість, з іншого. Чинне законодавство України містить положення щодо оподаткування доходів від деяких видів корпоративних прав та торгівлі цінними паперами.

3. Як обчислюється приріст ринкової вартості капіталу?

У найпростішому випадку приріст ринкової вартості капіталу, що виникає внаслідок продажу активів, визначається на основі ціни продажу або ціни купівлі². Коли йдеться про оподаткування, то приріст ринкової вартості капіталу, як правило, не нараховується доти, доки активи не будуть продані. *Приклад*: Припустимо ви купуєте власність за 1 млн грн і продаєте її за 1,5 млн грн. Приріст ринкової вартості капіталу становитиме 500 тис. грн в момент продажу.

Однак розрахунок приросту ринкової вартості капіталу може бути й набагато складнішим. Буває, що вартість активів коригується з урахуванням ринкових коливань, індексується на інфляцію або переоцінюється з урахуванням амортизації. В різних країнах передбачаються різні види коригувань³, а в багатьох – жодних коригувань не роблять. Крім того, в окремих випадках з метою мінімізації уникнення від оподаткування оподатковується

¹ Автор – Наталія Лещенко.

² У проекті Закону України “Про податок на доходи фізичних осіб” до нерухомості слід застосовувати спеціальний режим оподаткування. Йдеться про те, що в разі продажу нерухомого майна, яке належало платникові податку до набрання чинності законом, оподатковуватися має дохід від продажу, а не чиста виручка.

³ Попри те, що в проекті Закону України “Про податок на доходи фізичних осіб” йдеться про оподаткування цим податком доходу від продажу нерухомого майна, а не чистої виручки від нього, він передбачає податкову пільгу для доходів, одержаних від продажу житлового будинку або квартири, що використовувались таким платником податку як основне місце проживання, сума якої зростає пропорційно числу мешканців, котрі протягом певного часу жили в цьому помешканні.

нереалізований приріст ринкової вартості капіталу. Наприклад, оподаткування нереалізованих доходів застосовується у Франції⁴, положення про оподаткування нереалізованих доходів у випадках, коли платник податку відмовляється від резидентського статусу в Україні, передбачені й у проекті Закону України “Про податок на доходи фізичних осіб”⁵.

4. Чи є приріст ринкової вартості капіталу доходом?

Так. Приріст ринкової вартості капіталу, як правило, вважається доходом, коли йдеться про його оподаткування. Згідно з визначенням доходу Хейга-Сімонса, “дохід – це грошова вартість чистого збільшення можливостей індивіда споживати протягом певного періоду. Він дорівнює сумі, фактично спожитій протягом цього періоду, плюс чисте збільшення добробуту”.⁶ Чиста виручка від продажу майна має включатися в дохід, оскільки вона представляє собою зростання потенційного споживання одного платника податку порівняно з іншими.

5. Чи є приріст ринкової вартості капіталу від особистого майна тим самим, що й приріст ринкової вартості капіталу від корпоративного майна?

Так. Дохід – це дохід. Приріст ринкової вартості капіталу від корпоративного майна – це дохід підприємства, і він має оподатковуватись як такий. Приріст ринкової вартості капіталу від особистого майна – це дохід фізичної особи, і він має оподатковуватися як особистий дохід.

6. Чи справедливо оподатковувати приріст ринкової вартості капіталу?

Так. Інакше кажучи, неоподаткування приросту ринкової вартості капіталу було б несправедливим. До фундаментальних засад публічних фінансів належить принцип *горизонтальної справедливості*, згідно з яким особи, які мають однакові ресурси, повинні платити однакові податки. Оскільки приріст ринкової вартості капіталу – це дохід, то неоподаткування його незаслужено ставить особу, яка одержує трудовий дохід, в гірше становище порівняно з тим, хто одержує таку саму суму доходу від приросту ринкової вартості капіталу.

7. А як щодо капітальних збитків? Чи слід їх враховувати?

Так. Можливість застосування капітальних збитків (негативного значення приросту ринкової вартості капіталу) для зменшення оподаткуваного доходу має бути фундаментальним принципом за будь-якої спроби оподаткування приросту ринкової вартості капіталу. Так само, як збитки від однієї діяльності підприємства можуть застосовуватися для балансування прибутків, одержаних від іншої його діяльності, так і для поточних капітальних збитків повинна бути передбачена можливість застосування їхніх сум для зменшення сум поточних доходів при оподаткуванні. Крім того, такий самий підхід, як до збитків від підприємницької діяльності, які дозволяється *переносити на майбутні періоди* з метою

⁴ Як правило, приріст капіталу оподатковується лише в разі його реалізації. Однак вважається, що власник істотної частки (див. вище) у французькій або іноземній компанії, який протягом не менш як шести із попередніх десяти років був резидентом Франції і виїжджає на проживання за кордон, вже реалізував латентний приріст капіталу від частки в компанії в момент еміграції. Цей приріст капіталу визначається на основі вартості його частки на момент еміграції. Однак існує можливість одержання відстрочки за умови надання адекватного забезпечення чи гарантій. Аналогічно, приріст капіталу, пов’язаний із відстрочкою або роловером, за кількома винятками, при еміграції негайно оподатковується.

⁵ У Проекті Закону України “Про податок на доходи фізичних осіб”, 1-е читання, передбачено (п.12.7.2), що “житловий будинок (квартира), придбаний за кошти іпотечного житлового кредиту, вважається з метою оподаткування проданим за звичайною ціною, та такий платник податку позбавляється права на збільшення суми податкового кредиту, починаючи з року, на який припадає такий виїзд (зміна громадянства)”.

⁶ Harvey S. Rosen. *Public Finance*. 4th ed. Irwin: McGraw-Hill, 1995, p.360.

зменшення сум майбутніх доходів при їх оподаткуванні (а в деяких випадках – і *на попередні періоди* з метою зменшення сум раніше одержаних доходів), слід застосовувати й до капітальних збитків.

Однак міжнародний досвід не дає чітких вказівок щодо того, як застосовувати цей принцип. Багато країн задля того, аби забезпечити більш плавне надходження коштів до бюджету або просто щоб спростити процедуру визначення зобов'язань, обмежують можливості для врахування капітальних збитків при обрахунку оподатковуваного доходу (бази оподаткування). Наприклад, у Польщі дозволяється перенесення збитків на 5 років уперед. Однак там встановлена верхня межа, що обмежує застосування капітальних збитків 50 відсотками суми збитків за кожен рік. Перенесення збитків на попередні період не дозволяється. Водночас, у законодавстві Франції чітко визначено, що капітальні збитки від відчуження нерухомого майна не можуть зараховуватися з метою зменшення сум будь-яких категорій доходів при їх оподаткуванні. Однак передбачена процедура, згідно з якою вартість нерухомого майна, яке перебувало у власності платника податків протягом періоду, що перевищує 2 роки, дає право на пільговий режим оподаткування. Проект Закону України “Про податок на доходи фізичних осіб” не дозволяє перенесення збитків на майбутні періоди, однак капітальні збитки, пов'язані з відчуженням інвестиційних активів можуть зараховуватися з метою зменшення сум інвестиційних доходів при їх оподаткуванні протягом поточного податкового року.

8. Чи означає оподаткування приросту ринкової вартості капіталу, що інфляція призведе до збільшення мого податкового тягаря?

І так, і ні. Так само, як і з будь-яким прибутковим податком та й багатьма податками на споживання, зростання цін веде до того, що номінальний обсяг податкових зобов'язань також зростає. Якщо це є результатом загальних інфляційних тенденцій, тоді ніяких *реальних* змін у обсягах податкових зобов'язань може не відбуватися, оскільки підвищені суми оплачуються знеціненими грошима.⁷ Насправді ж, реальний обсяг податкового зобов'язання в періоди інфляції, скоріше за все, зростатиме, що пов'язано з існуванням *інфляційного податку* (податку, що його фактично сплачує населення в результаті падіння купівельної спроможності грошей).

Приклад. Уявімо собі, що в економіці є реальні активи у вигляді 100 тон зерна, в обігу перебуває 100 грн, а швидкість обертання грошей дорівнює одиниці. В результаті ціна за 1 т зерна дорівнюватиме 1 грн, і будь-яка особа, яка має 1 грн, зможе придбати тонну зерна. Тепер уявімо, що уряд (центральний банк) надрукує ще 100 грн. Якщо все решта залишається без змін, то на 1 т зерна припадатиме вже по 2 грн, і ціна за тонну зросте до 2 грн. Уряд має додаткові 100 грн, відповідно, він може придбати 50 т зерна, а населенню залишиться вже лише 50 т. Таким чином, зростання ціни зерна спрацює як податок, дія якого полягатиме в тому, що реальні матеріальні цінності, що дорівнюють 50 т зерна, перейдуть до уряду.

З погляду податку на приріст ринкової вартості капіталу інфляція – це механізм, за допомогою якого в періоди росту цін матеріальні цінності переходять до уряду.

Приклад. Припустимо, що платник податку купує активи за 100 грн. Якщо вартість цих активів не змінюється в майбутньому, і платник податку їх продасть за 100 грн, то ніякого приросту ринкової вартості капіталу не буде, не буде й ніякого податку. Однак, якщо відбувається інфляція і ціна на ці активи зростає до 110 грн в номінальному вимірі, тоді платник податку матиме приріст ринкової вартості капіталу на 10 грн, і в нього виникне податкове зобов'язання на цей приріст там, де за відсутності інфляції ніякого приросту ринкової вартості капіталу не було б.

⁷ У разі існування диференційованої прогресивної шкали прибуткового податку реальне зростання податкових зобов'язань може відбуватися через те, що доходи платників податку потраплять до наступного інтервалу, який оподатковується за вищою ставкою.

Слід наголосити, що проблема з інфляцією не обмежується лише оподаткуванням приросту ринкової вартості капіталу. В періоди інфляції вона справляє податкоподібний вплив на зарплату, прибутки та інші види доходів.

Якщо приріст ринкової вартості капіталу є результатом ринкових коливань, тобто деякі ціни зростають, а деякі – знижуються, тоді може відбуватися певний реальний перерозподіл податкових зобов'язань між платниками податків. Податкові зобов'язання тих платників податків, ринкова вартість капіталу яких збільшується, зростатимуть, а в тих, хто зазнає капітальних збитків, податкові зобов'язання зменшуватимуться. В кінцевому підсумку зміни в сумарних податкових зобов'язаннях компенсують одна одну, і чиста зміна дорівнюватиме нулеві.

9. Чи призводить оподаткування приросту ринкової вартості капіталу до подвійного оподаткування інвестиційного доходу?

Ні. Часто кажуть, що оподаткування приросту ринкової вартості капіталу веде до подвійного оподаткування інвестиційних доходів. При цьому висувають такий аргумент, що вартість активів визначається очікуваним потоком прибутків від них, а ці прибутки (як-от дивіденди) вже є предметом оподаткування як прибуток. Будь-яке зростання вартості активів являтиме собою зростання очікуваних прибутків і, будучи реалізованими, ці прибутки оподатковуватимуться як такі. Подвійне оподаткування цього типу можливе, але лише тоді, коли порядок оподаткування приросту ринкової вартості капіталу визначений неналежним чином.

Приклад: Уявімо осіб *A* та *B*, які живуть у спрощеному світі, де процентна ставка дорівнює 0%, темпи інфляції - 0%, ставка прибуткового податку з громадян – 50%, а операційні витрати – 0 грн. Як видно з таблиці 1, блок 1 “Доходи, витрати та податки без продажу активів”, у рік 0 особа *A* купує security за 1000 грн, що дає їй 200 грн прибутку протягом років 1-5, при чому викупна вартість, яку слід погасити на 5-й рік, складає 1000 грн. Податкові зобов'язання протягом періодів 1-5 становлять 100 грн на період, і на кінець періоду 5 не накопичується жодного приросту ринкової вартості капіталу від продажу. Сумарні податкові зобов'язання становлять 500 грн.

Далі уявімо, що особа *A* продає активи особі *B* наприкінці періоду 2 (див блок 2 “Доходи, витрати та податки за умови продажу активів наприкінці періоду 2 з приростом капіталу та збитками”) за 1300грн.⁸ Особа *A* одержуватиме дохід від цих активів протягом періодів 1 та 2, а потім, у період 3, реалізує приріст ринкової вартості капіталу на суму 300 грн. Звідси наприкінці періоду 2 її дохід від продажу становитиме 1300 грн. Особа *B* одержуватиме доходи від активів протягом періодів 3-5, а наприкінці періоду 5 продасть їх із капітальними збитками в 300 грн. Інакше кажучи, особа *B* одержить дохід від продажу в сумі 1000 грн наприкінці періоду 5. Сумарні податкові зобов'язання (*A* та *B* разом) залишаються на рівні 500 грн, як і у випадку, коли жодного продажу активів не відбувалося. Зауважте, що це справедливо лише за умови, якщо *B* має право зменшити свій оподатковуваний дохід на суму капітальних збитків наприкінці періоду 5.

Насамкінець, уявімо, що завдяки певним інноваціям потік доходів зростає на 20 грн у період 3-5 років (див. блок 3 “Доходи, витрати та податки за умови продажу активів наприкінці періоду 2 та зростання прибутків”). Особа *A* вирішує реалізувати свій приріст і продає security за 1330 грн особі *B* наприкінці року 2, що веде до додаткового приросту ринкової вартості капіталу на суму 30 грн. Отже, особа *A* одержує 1330 грн доходу від продажу наприкінці року 2. Приріст ринкової вартості капіталу при оподаткуванні особи *A* становить

⁸ Ціна продажу може бути предметом торгу. Особа *A*, скоріше за все, не погодиться продати ці активи менш як за 1000 грн, а особа *B*, очевидно, не дасть більш як 1600 грн. Тож для обговорення обрана ціна в 1300 грн.

330 грн, таким чином, податок на приріст ринкової вартості капіталу, який вона має сплатити, становить 165 грн. Протягом років 3-5 особа *B* одержуватиме 220 грн доходу до оподаткування (що відповідає 110 грн доходу після оподаткування). Наприкінці року 5 особа *B* одержить викупну вартість у 1000 грн. Це означає, що її дохід від продажу в сумі 1000 грн з'явиться наприкінці року 5. Звідси сума приросту ринкової вартості капіталу для оподаткування становитиме мінус 330 грн (тобто капітальні збитки в сумі 330 грн). Сумарні податкові зобов'язання (*A* та *B* разом) зростають до 530 грн, що точно відбиває зростання оподаткованого доходу на 60 грн (додаткові 20 грн помножити на три періоди). Знову-таки, якщо особа *B* спроможна використати ці капітальні збитки для зменшення сум інших доходів при оподаткуванні або для перенесення збитків на майбутні чи попередні періоди з метою зменшення сум доходів в інші періоди, весь дохід буде оподаткований, причому оподаткований один раз.

Таблиця 1: Приріст капіталу при компенсації капітальних збитків

Блок 1: Доходи, витрати та податки без продажу активів

	Особа А				Особа В			
	Дохід	Витрати	Чистий дохід	Податок	Дохід	Витрати	Чистий дохід	Податок
Діяльність у рік 1	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 2	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 3	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 4	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 5	200		200	100	-		-	-
Приріст капіталу/ капітальні збитки	1 000	1 000	-	-	-	-	-	-
Всього	2 000	1 000	1 000	500	-	-	-	-

Блок 2: Доходи, витрати та податки за умови продажу активів наприкінці періоду 2 з приростом капіталу та збитками

	Особа А				Особа В			
	Дохід	Витрати	Чистий дохід	Податок	Дохід	Витрати	Чистий дохід	Податок
Діяльність у рік 1	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 2	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 3	-		-	-	200		200	100
Діяльність у рік 4	-		-	-	200		200	100
Діяльність у рік 5	-		-	-	200		200	100
Приріст капіталу/ капітальні збитки	1 300	1 000	300	150	1 000	1 300	-300	-150
Всього	1 700	1 000	700	350	1 600	1 300	300	150

Блок 3: Доходи, витрати та податки за умови продажу активів наприкінці періоду 2 та зростання прибутків

	Особа А				Особа В			
	Дохід	Витрати	Чистий дохід	Податок	Дохід	Витрати	Чистий дохід	Податок
Діяльність у рік 1	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 2	200		200	100	-		-	-
Діяльність у рік 3	-		-	-	220		220	110
Діяльність у рік 4	-		-	-	220		220	110
Діяльність у рік 5	-		-	-	220		220	110
Приріст капіталу/ капітальні збитки	1 330	1 000	330	165	1 000	1 330	-330	-165
Всього	1 730	1 000	730	365	1 660	1 330	330	165

10. Чи створює оподаткування приросту ринкової вартості капіталу які-небудь ризики для бюджету?

Так. Оскільки приріст ринкової вартості капіталу визначається змінами в ціні продажу активів, обсяги надходжень від податку на капітальні зміни, як правило, дуже чутливі до різких ринкових коливань, які часто спостерігаються на організованих фондових біржах. Особливо великим буде ризик для бюджету в періоди різкого зниження цін, коли виникає значний потік капітальних збитків. Коли доводиться знижувати податкову базу бюджету на суму реалізованих капітальних збитків, спроможність уряду фінансувати бюджет може істотно скоротитися. З цієї причини в багатьох країнах встановлені обмеження на можливість вирахування капітальних збитків. Це досягається шляхом або встановлення верхньої межі загальної суми капітальних збитків, або обмеження обсягів збитків лише сумою, рівною сумі приросту ринкової вартості капіталу, або ж розстроченням їх на кілька податкових періодів. Оскільки ці обмеження, що мають на меті зниження ризику для бюджету, зачіпають інтереси платників податків, то, щоб якось зменшити цей негативний вплив, у багатьох країнах приріст ринкової вартості капіталу оподатковується за зниженою ставкою.

У законодавстві Франції передбачено, що приріст ринкової вартості капіталу, пов'язаний із корпоративними активами та цінними паперами, може оподатковуватися окремо

за зниженою ставкою або включатися до суми оподаткованого доходу. Аналогічні положення є й у законодавстві Австрії та Польщі. У Великій Британії запроваджено окремий податок на приріст ринкової вартості капіталу. В Греції існує податок на приріст ринкової вартості капіталу, який збирається шляхом утримання. У проекті Закону України “Про податок на доходи фізичних осіб” так само, як і у чинному законодавстві, передбачено, що облік інвестиційних доходів має вестися окремо у перерахунку на рік.

11. Чи пригнічує оподаткування приросту ринкової вартості капіталу економічне зростання?

Так. Через зменшення прибутку на капіталовкладення після оподаткування податок на приріст ринкової вартості капіталу може призвести до зниження тенденції суб’єктів економіки до інвестування. Однак це нічим не відрізняється від оподаткування дивідендів або відсотків на банківські рахунки.⁹ Прагнучи досягти мети економічного зростання країни, не слід забувати про критерії справедливості, відповідно до яких оподатковуватися мають усі доходи (включаючи й інвестиційні). В іншому випадку можуть виникнути проблеми на кшталт ухилення від оподаткування або неефективного розміщення ресурсів.

12. Чи слід оподатковувати приріст ринкової вартості капіталу, пов’язаний із нерухомим майном?

Так. Знову-таки, реалізований приріст ринкової вартості капіталу має місце, коли активи продаються за суму, більшу від тієї, яку власник інвестував у них. У випадку нерухомого майна це означає продаж його за ціною, що перевищує його балансову вартість (після амортизації за вирахуванням витрат на ремонт і т.п.). Якби коригування на амортизацію зроблено не було, підприємство могло б повністю амортизувати майно, продати його за номінальну суму, а потім включити всю ціну купівлі до капітальних збитків, що було б неправильно.

13. Чи слід оподатковувати приріст ринкової вартості капіталу, пов’язаний із моїм основним місцем проживання?

Так. Активи – це активи. Складність запровадження податку на приріст ринкової вартості капіталу, пов’язаного з місцем особистого проживання, полягає в тому, що ці активи, як правило, не амортизуються, а тому точно обрахувати їхню вартість складно. Один із варіантів вирішення проблеми полягає в тому, щоб просто обчислити приріст ринкової вартості капіталу від ціни купівлі й заборонити врахування капітальних збитків. Цей підхід, по суті, веде до заниження сум приросту ринкової вартості капіталу, але при його застосуванні платники податку не можуть безпідставно заявляти про капітальні збитки.

З метою сприяння розвитку житлового фонду, де мешкають самі власники квартири (на відміну від того, що здається в найм), у багатьох країнах застосовується *роlover*¹⁰ реалізованого приросту ринкової вартості капіталу до тих пір, поки цей приріст використовується для придбання житлових приміщень, які використовуються як основне місце проживання. У такий спосіб приріст ринкової вартості капіталу, одержаний від продажу житла, яке є основним місцем проживання платника податку, може використовуватися ним для придбання додаткових помешкань з відстрочкою сплати податку.

⁹ Винятком із цієї аналогії є *ефект “замикання”*, який, на думку деяких аналітиків, притаманний податку на приріст капіталу. Якщо податкові зобов’язання на приріст капіталу нараховуються лише при реалізації, то існує стимул для інвесторів – не змінювати свої інвестиційні портфелі. Це веде до того, що портфелі інвесторів відрізняються від оптимальних, а це спричиняє ще серйозніші викривлення на ринку.

¹⁰ Термін *роlover* означає надання права відкласти сплату податку на приріст ринкової вартості капіталу з реалізації одного майна шляхом вирахування доходу від приросту ринкової вартості з базової ціни іншого активу, придбаного раніше (*прим. перекладача*).